Materiallar to’plami · Conference Proceedings

TIL, TARJIMA VA TA’LIM: GLOBAL KOMMUNIKATSIYA VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR DAVRIDA YANGI YONDASHUVLAR

03 October 2026

UDK 821.512.133

ADABIYOT, MADANIYAT VA IJODIY TARJIMA

Hozirgi zamon o’zbek adabiyoti hikoyalarida qo’llanilgan frazeologizmlarning lisoniy tahlili (Isajon Sultonning ”Turmush” hikoyasi misolida)

Gulshoda Botirovna Fozilova*

Buxoro xalqaro universiteti

✉ fozilovagulshoda2@gmail.com

ANNOTATSIYA

Kalit so‘zlar

frazeologizm, lisoniy tahlil, hozirgi zamon o‘zbek adabiyoti, Isajon Sulton, “Turmush” hikoyasi, badiiy matn, frazeologik birlik, uslubiyat, milliy-madaniy xususiyat, ekspressivlik

DOI: 10.5281/zenodo.23278954

Kirish.Til millatning ma’naviy boyligi va tafakkur mahsuli bo‘lib, uning eng jonli va obrazli qatlamlarini frazeologik birliklar tashkil etadi [4:18]. Frazeologizmlar xalq donishmandligi, hayotiy tajribasi va milliy dunyoqarashining o‘ziga xos ifodasi sifatida badiiy asarlarda alohida ahamiyat kasb etadi. Ular nutqqa obrazlilik, ta’sirchanlik va emotsional bo‘yoq baxsh etib, muallifning badiiy mahoratini namoyon qiluvchi vositalardan biriga aylanadi [3:46].

Hozirgi zamon o‘zbek adabiyotida frazeologik birliklarning qo‘llanilishi masalasi tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlari kesishmasida turuvchi dolzarb muammolardan biridir. Zero, badiiy matndagi frazeologizmlar nafaqat tilning boyligini, balki muallifning individual uslubini, obrazlar dunyosini chuqurroq anglash imkonini ham beradi [3:48].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi taniqli yozuvchi Isajon Sultonning “Turmush” hikoyasi misolida frazeologik birliklarning lisoniy-uslubiy xususiyatlarini tahlil qilish, ularning matndagi vazifasini, semantik-ekspressiv salohiyatini va milliy-madaniy o‘ziga xosligini aniq misollar asosida yoritishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

hikoya matnidagi frazeologik birliklarni aniqlash va tematik jihatdan tasniflash;

ularning semantik-stilistik xususiyatlarini ochib berish;

frazeologizmlarning obraz yaratishdagi va matn mazmunini chuqurlashtirishdagi rolini belgilash;

muallifning frazeologik boylikdan foydalanish mahoratini aniq misollar orqali baholash.

Tadqiqot metodlari sifatida tavsiflash, kontekstual tahlil, semantik-stilistik tahlil va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism

Frazeologizmlarning badiiy matndagi ahamiyati

Frazeologik birliklar nutqda tayyor holda qo‘llaniladigan, barqaror tarkibli, ko‘chma ma’noli so‘z birikmalaridir [2; 12]. Badiiy asarda ular oddiy axborot uzatish vositasi bo‘libgina qolmay, balki obrazlilik, emot-

sionallik va ekspressivlik yaratuvchi kuchli uslubiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi . Isajon Sulton ijodida frazeologizmlarning qo‘llanilishi uning tilga bo‘lgan nozik didi va xalq tilidan mahorat bilan foydalana olish qobiliyatini ko‘rsatadi. “Turmush” hikoyasida sodda kundalik voqealar zamiriga chuqur falsafiy-ramziy mazmun yashiringan asar bo‘lib, undagi frazeologizmlar ham ikki qatlamda kundalik-so‘zlashuv va badiiy-ramziy qatlamda namoyon bo‘ladi [1].

Kayfiyat va his-tuyg‘uni ifodalovchi frazeologizmlar

Hikoyaning boshlang‘ich qismida qahramonlarning kunduzgi charchoq va nizo holatlari aynan shu guruhdagi frazeologizmlar orqali ifodalanadi:

Frazeologizm	Matndan misol	Ma’nosi / vazifasi
g‘azabi qo‘zidi	“Hoy bola! – g‘azabi qo‘zidi erkakning.”	Jahli chiqishining tez, keskin lahzasini ifodalaydi
qovog‘ini solib	“qovog‘ini solib o‘shqirgani o‘shqirgan...”	Xafalik, kayfiyatsiz qiyofani tashqi ko‘rinish orqali beradi
xo‘mrayishini-chi	“Xo‘mrayishini-chi. Ertalabdan beri shu ahvolda...”	Ichki xafagarchilik va shikoyatni ichki monolog uslubida ifodalaydi
peshanasini tirishtirib	“Ota peshanasini tirishtirib o‘tirar edi.”	Xavotir, o‘yga tolganlikni tashqi ifoda orqali ko‘rsatadi

Kundalik turmush tashvishini ifodalovchi frazeologizmlar

Bu guruh hikoyaning bosh mavzusi oilaviy turmushning og‘irligi, charchoq va o‘zaro tushunmovchilikni eng to‘g‘ridan-to‘g‘ri ochib beradi [1]:

Frazeologizm	Matndan misol	Ma’nosi
qo‘lim tegmasa	“Obbo, qo‘lim tegmasa nima qilay?”	Vaqt topa olmaslik, band bo‘lish
yumushdan bo‘shaganim yo‘q	“Sahardan beri yumushdan bo‘shaganim yo‘q.”	Tinmay ishlash, uzluksiz band bo‘lish
o‘zini o‘tga-cho‘qqa urib	“Ro‘zg‘or deb o‘zingizni o‘tga-cho‘qqa urib kelganingizda...”	Og‘ir mehnat qilish, jonini fido etib ishlash

Ko‘rinib turibdiki, muallif aynan shu qatlamdagi frazeologizmlar orqali “turmush” so‘zining birinchi - kundalik ro‘zg‘or ma’nosini kuchaytiradi. Bu birliklarning aksariyati so‘zlashuv uslubiga xos bo‘lib, dialogik nutqda qo‘llanganligi bois asarga tabiiylik va hayotiylik bag‘ishlaydi .

Mehr-muhabbat va oilaviy munosabatni ifodalovchi iboralar

Frazeologizm	Matndan misol	Ma’nosi
bag‘ringga bossang	“...bolachalaringni bag‘ringga bossang qanday mazza?”	Mehr bilan erkalab quchoqlash
bir og‘iz shirin so‘z	“...bir og‘iz shirin so‘z odamni o‘ldiribdimi?”	Iliq, ko‘ngil oladigan gap-so‘z
jonim qizim, yorug‘ jahonim	“Jonim qizim, yorug‘ jahonim, otang qurboning bo‘lsin!”	Farzandga bo‘lgan cheksiz mehrni ifodalovchi an’anaviy xalq iborasi

Bu guruhdagi frazeologizmlar, garchi matnda nisbatan kam uchrasa-da, qahramonlarning ichki dunyosidagi mehr-oqibat tuyg‘usi hali so‘nmaganini, faqat kundalik tashvish ostida bosilib qolganini ko‘rsatadi. Bu esa hikoyaning asosiy badiiy g‘oyasini kuchaytiradi.

Tush motividagi frazeologik-metaforik birikmalar

Hikoyaning ramziy-falsafiy qismida (uch qahramonning tush ko‘rish sahnalarida) frazeologizmlar boshqacha, chuqurroq badiiy-metaforik xarakter kasb etadi [1]:

Frazeologizm / ibora	Matndan misol	Badiiy-uslubiy vazifasi

turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milmoq	“Men ham hayoti dunyoda turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milganlardan bo‘ldim.”	Muallif tomonidan individual qo‘llangan frazeologik obraz — ayolning turmush yukiga cho‘kib, shaxsini yo‘qotishini ifodalaydi
ko‘zlarini yerdan uzmay	“...hanuz ko‘zlarini yerdan uzmay...”	Uyalish, itoatkorlik holatining frazeologik ifodasi
duv-duv yoshi oqib	“...to‘satdan ko‘zlaridan duv-duv yoshi oqib...”	Kuchli hissiy holat, yig‘ining jo‘shqin tasviri

Ushbu qatlamdagi frazeologik-metaforik birikmalar orqali muallif “turmush” tushunchasining ikkinchi falsafiy-ramziy ma’nosini (umuman inson taqdiri, o‘zlikni fido etish) ochadi [1]. Xususan, “turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milmoq” iborasi asar mazmunining eng yuqori badiiy-falsafiy nuqtasini tashkil etadi [1].

Frazeologizmlarning uslubiy-ekspressiv xususiyatlari

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Turmush” hikoyasida qo‘llanilgan frazeologik birliklar quyidagi uslubiy vazifalarni bajaradi:

Obrazlilik yaratish : frazeologizmlar orqali voqea-hodisalar va qahramonlar xarakteri yorqin, ta’sirchan tasvirlanadi (masalan, “g‘azabi qo‘zidi”, “qovog‘ini solib”);[1:241]

Emotsional-ekspressiv bo‘yoq berish — matnga hissiy jo‘shqinlik va samimiylik baxsh etiladi (“duv-duv yoshi oqib”, “bag‘ringga bossang”);[1:242]

Milliy-madaniy o‘ziga xoslikni ifodalash — frazeologizmlar o‘zbek xalqining turmush tarzi, urf-odati va qadriyatlarini aks ettiradi (“jonim qizim, yorug‘ jahonim”);[1:242]

Falsafiy-ramziy mazmunni kuchaytirish — muallif tomonidan individual yaratilgan frazeologik obrazlar orqali asarning bosh g‘oyasi teranlashtiriladi (“turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milmoq”);[1:243]

Matn ixchamligini ta’minlash — frazeologik birlik bir necha so‘z bilan chuqur ma’noni ifodalash imkonini beradi.

Frazeologizmlarning lisoniy tahlil va tarjimadagi ahamiyati

Frazeologik birliklarning tuzilishi va ma’no xususiyatlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, xususan, frazeologiya va uslubshunoslik sohalari uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [4]. Xususan, “turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milmoq” kabi individual-muallif frazeologizmlarining boshqa tillarga tarjima qilinishi alohida lisoniy muammoni tashkil etadi, chunki bunday birikmalar leksikografik manbalarda qayd etilmagan bo‘lib, ularning ma’nosini faqat kontekst orqali tiklash mumkin. Bunday tahlil kelajakda mazkur asarni boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida qo‘l keladigan lisoniy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

O‘tkazilgan tahlil natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, Isajon Sultonning “Turmush” hikoyasida frazeologik birliklar badiiy matnning ajralmas va muhim qismini tashkil etadi [1]. Muallif frazeologizmlardan foydalanish orqali asar tiliga obrazlilik, emotsionallik va milliy o‘ziga xoslik baxsh etgan, qahramonlar ruhiy dunyosini chuqur va ta’sirchan tasvirlab bergan.

Hikoyadagi frazeologizmlar ikki asosiy qatlamga bo‘linadi: birinchisi: kundalik-so‘zlashuv qatlami (“qo‘lim tegmasa”, “qopketar”, “qovog‘ini solib”), bu qahramonlarning kunduzgi, real turmush tashvishlarini tabiiy tarzda ifodalaydi; ikkinchisi:badiiy-falsafiy,muallif tomonidan individual yaratilgan qatlam (“turmush degan tuproqqa tiriklay ko‘milmoq”), bu esa asarning ramziy-falsafiy mazmunini, ya’ni inson taqdiri va o‘zlikni fido etish mavzusini teranlashtiradi.Ushbu ikki qatlamning uyg‘unligi hikoyaning “Turmush” nomi ostidagi ikkiyoqlama ma’nosini kundalik ro‘zg‘or va umuman inson hayoti-taqdirini til vositalari orqali mustahkamlaydi va Isajon Sultonning frazeologik boylikdan yuksak badiiy mahorat bilan foydalanish qobiliyatini yorqin namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, “Turmush” hikoyasi misolida o‘tkazilgan ushbu tahlil hozirgi zamon o‘zbek adabiyoti tilini, xususan, frazeologik birliklarning badiiy matndagi vazifasini chuqurroq o‘rganish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi hamda kelgusi tadqiqotlar jumladan, frazeologizmlarning tarjima muammolari va qiyosiy-tipologik tahlili yo‘nalishlarida yangi imkoniyatlar ochib beradi .

Foydalanilgan adabiyotlarFoydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton I. “Turmush”. Asarlar. Hikoyalar. 1-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2017. – 392 b.
2. Rahmatullayev Sh. “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati”. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshq. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili.” – Toshkent, 2010.

4. Hojiyev A. “Til va frazeologik birlik” // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 1985. – №3.